

ՎԵՐԱՐԺԵՖԱԿՈՐՈՒՄ

«Ի հպել նորա նմանող լինի նմա»
(Իմաստութիւն Սողոմոնի, Դ.2)

Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Սահակ Պարթեւի գործի դրդապատճառները, դերը եւ յարաձիգ նպատակը ամբողջութեան մէջ ֆանաչելու համար տարբեր փորձեր են արուել: Դրանք կանխակալ ըմբռնողութեան պայմաններում յաճախ յարմարցուել են ուսումնասիրողների նիւթակա-
նացուած պատկերացումներին:

Գրականագիտութիւնը շատերի շարքում Մաշտոցին եւս ներկայաց-
րել է հիմնականում որպէս լոկ գիտնական՝ սահուն կերպով յետին պլան
մղելով նրա հոգեւոր գործունէութիւնն ու դիմագիծը՝ իբրեւ ներելի մի
թուլութիւն: Այլ խօսքով՝ հերձում է նրա վարդապետական հոգեկերտ-
ւածքի ամենատեղական կողմը եւ խանգարում՝ հանճարի աշխարհայեացի
օգնութեամբ ազգային գերխնդիրների խորհային շերտերը հասկանալուն:

Անաչառ ուսումնասիրութեան համար կը փորձենք հաշուի նստել
թէ՛ գիտական, թէ՛ հոգեւոր պատմագրութեան ու գրականութեան հետ:

Ըստ աշխաւիկ պատմագրութեան (օտար աղբիւրների եւ Մ. Խորե-
նացու վկայութիւնների) 384 թուականին Հայաստանի թագաւորութիւնը
բաժանում է երկու մասի՝ ենթարկուելով Բիզանդիային եւ Պարսկաս-
տանին: Բիզանդական մասում գտնուող Բարձր Հայքի նահանգը, Պապի
որդի Արշակ թագաւորի մահից յետոյ (387) սկսում է կառավարուել
յոյների կողմից նշանակած կոմսերի կողմից:

Պարսից բաժնում Շապուհ արքան հայոց թագաւոր է նշանակում
Արշակունի Խոսրովին (384-387), որի օրօք կաթողիկոս է ընտրւում
Ներսէս Մեծի որդի Սահակ Պարթեւը (387):

Նրա մասին Մ. Խորենացին գրում է. «...Մշտնջենաւոր պաշտ-
մամբ կատարէր գկանուն, որպէս գայնս, որք յանապատս էին, եւ
հոգայր գաշխարհս, որպէս գայնս, որք յաշխարհի են»:¹

Փաստագրութեանը զուգահեռ՝ ընթանում էր նաեւ տեսիլային
պատմագրութիւնը, որը դիտւում էր առաջատար եւ ազդում գործողու-
թիւնների ընթացքի վրայ:

Լինելով ժամանակի մեծագոյն մտաւորական կրօնաւորներից մէկը՝
Մաշտոցն անշուշտ, փառատեղեակ էր թէ՛ հնագոյն ու վաղ միջնադա-
րեան ողջ մշակոյթին, թէ՛ մարգարեական ու տեսիլային գրականութեա-
նը, թէ՛ պատմագրութեանն ու ժամանակի գիտութիւններին: Եթէ այսօր՝
տասնեակ դարեր յետոյ, մեր մէջ սկսել է հետաքրքրութիւն արթնանալ
Գրիգոր Լուսաւորչի, Ներսէս Մեծի, Սահակ Պարթեւի, Մեսրոպ Մաշտո-
ցի, Սովսէ Խորենացու մարգարեական կանխատեսումների հանդէպ,
ապա նրանց ապրած ժամանակում այդ յայտնութիւնները պէտք է որ

¹ «...Եկեղեցական պաշտամունքների կանոնը անխափան կատարում էր
անապատականների նման եւ մեր աշխարհի հոգը փաշում էր աշխարհականների
նման» (Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Երեւան-1981, էջ 39-95):

ընկալուելին՝ իբրեւ անհերքելի, բայց դեռ սպասուող իրողութիւններ՝ ժամանակից դուրս:

Հարկ ենք համարում տեսիլային պատմագրութիւնից բերել օրինակներ, որոնք նախորդեցին եւ զուգադիպեցին Հայաստանի երկփեղկման, Արշակունեաց թագաւորութեան անկման եւ Գրիգոր Լուսաւորչի տոհմի քահանայապետութեան ւաւարտին:

Տիրան թագաւորը 348 բրածեծ անելով՝ սպանեց Յուսիկ կաթողիկոսին: Վերջինիս որդիները չուզեցին յաջորդել հօրը եւ հրաժարուեցին հայրապետական պատուից: Տիրանը գահին առաջարկեց Դանիէլ քորեպիսկոպոսին: Սա ոչ միայն մերժեց, այլեւ ծանր նախատիկմներ տուեց հայոց աւագանուն եւ, մասնաւորապէս, Տիրան թագաւորին ու շեշտեց, որ Գրիգոր Լուսաւորչի ժառանգին սպանելու եւ հրեաների կատարած բոլոր չարագործութիւնները կրկնելու պատճառով կարն ժամանակ անց՝ Արշակունեանց թագաւորութիւնը եւ Լուսաւորչի սերնդի քահանայապետութիւնը կը դադարի գոյութիւն ունենալուց, իսկ ժողովուրդը ու իր երկրի սահմանները Խարայէլի նման ցրիւ կը գան, կը մատնուեն օտար թշնամիների ձեռքը, ու դա կը տեսի շատ երկար. ստրկութեան լուծը դարեր չի վերանայ ու չի պակասի:

Այս ծանր կանխասացութիւնից յետոյ Տիրանը ծերունագարդ Դանիէլ կաթողիկոսին խեղդամահ է անում: Իսկ երկու տարի անց, երբ Տիրանին պարսիկները կուրացնում են, խոստովանում է իր յանցաւորութիւնը եւ վկայում, որ նրա կանխատեսումները սկսել են իրականանալ:

Տարաբախտ վախճան են ունենում նաեւ նրա յետնորդները՝ Արշակ երկրորդը, Պապը...

Գնէլի սպանութեան համար Արշակին յանդիմանելիս՝ Ներսէս Մեծը եւս նոյն կանխատեսումն էր արել, թէ Արշակունիները կը խմեն արքեցման եւ կործանման վերջին բաժակը: Այդ մասին մանրամասնում է Փաւստոս Բիւզանդը:

Այս դէպքերին յաջորդում է Սահակ Պարթեւի յայտնի տեսիլքը, որը տրուել էր նրան, ըստ իր վկայութեան, դեռեւս եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնից առաջ եւ ուր հաստատում են նախորդ մարգարէութիւնները. «...լու՛ր ստուգապէս, զի լոնսցէ մերձ ընդ թագաւորութիւն յազգէդ Արշակունեաց, եւ քահանայութիւն ի ցեղէ արծանաւոր քահանայապետին Գրիգորի...ծանիր հաւաստեալ, զի մերձ յերեւումն պղծոյն անապատի՝ դարձեալ յառնէ թագաւոր յազգէդ Արշակունեաց, եւ նորոգի աթոռ հայրապետութեան ի շառաւղէ Սրբոյն Գրիգորի»:²

Պէտք է կարծել, որ այս բոլոր անցուդարձին քաջածանօթ լինելով եւ իր ուսուցչին լաւ ֆանաչելով է, որ Մովսէս Խորենացին գուսպ, բայց խորհուրդաւոր ձեռով գրում է Մաշտոցի՝ արքունիքից հեռանալու փաստի մասին՝ որպէս թէ իր հիացմունքը յայտնելով, թէ Մաշտոցը հեռացել է աշխարհիկ ասպարէզից ֆիշտ ժամանակին՝ հոգեւոր զինանոց

² «...լսիր եւ ճշմարտապէս իմացի՛ր, որ շատ շուտով պէտք է լոնն Արշակունեաց տոհմի թագաւորութիւնը եւ քահանայութիւնը՝ արծանաւոր քահանայապետ Գրիգորի տոհմից...իմացիր, որ անապատի պղծի երեսալու մօտ դարձեալ պէտք է թագաւոր ելնի Արշակունեաց տոհմից, եւ պիտի նորոգուի հայրապետական աթոռը Սուրբ Գրիգորի շառաւղի կողմից» (Ղ. Փարպեցի, Հայոց Պատմութիւն, Երեւան-1982, էջ 76-79):

ստեղծելու վնասկան եւ երկնամերձ նպատակադրմամբ. «Տեսեալ, թէ վերջ հասեալ է թագաւորութիւնն Հայոց, եւ զխոռվութիւնն նիւթ իւրոյ համբերութեանն գտեալ Մեսրոպայ...սա սիրեաց զմիայնակեցութեան վարս. որպէս ասաց ռմն, թէ ի նաւահանգիստ փութայ նաւ խոռվեալ, եւ անձն ժուժկալ խնդրէ զանապատ. նոյնպէս եւ նորա փութացեալ յաշխարհական զբաղմանց եւ ընկեցեալ յետս մարմնական պատիւն՝ զհետ ընթանար Երկնաւորին».³

Եթէ դատելու լինենք արդի գրաքննադատութեան դիրքերից, կարելի է կարծել, թէ Մաշտոցը փախուստ տուեց իրականութիւնից, թերացաւ պայքարի մէջ: Բայց նրա գործի արդիւնքը լրիւ հակառակն է ապացուցում:

Վարքի նոյն դրսեւորումն տեսնում ենք նաեւ Սահակ Պարթեւի մօտ. արեամարանք դիրքին կեանքի նկատմամբ՝ յանուն քչերի կողմից ըմբռնելի խորհային ու առանցքային արժեքների. «Այսպէս, Մեծն Իսահակ արեամարեալ զհայրենի պայագատութիւն Պարթեւագանց, ընտրեաց զեկեղեցական անփառութիւն. եւ Սուրբն Մեսրոպ լեալ զարքունի գործակալութիւն, առանձնացաւ անապատ»⁴, - յետագայում գրում է Մխիթարեան միաբանութեան հոգեւրական, շարականագետ Գաբրիէլ Աւետիքեանը:

Մաշտոցը (ըստ վարքագիր Կորիւնի, Մ. Խորենացու եւ այլոց) դարձաւ անապատական այր, որպէսզի իր ողջ ջանքերն ու բազմաժամանակեայ մտածութիւնն ուղղի մի նպատակի, որը տեղատուութիւն ապրող ժողովրդի համար կ'ապահովէր յաւիտենական լինելութիւն՝ տալով յարամնայ պայքարի եւ գոյութեան զօրեղ առեւտուհայ: Իսկ դա Աստուածաշունչ Մատեանն էր, որ հայ մարդու սափական էութիւնը դարձնելու համար՝ գիր էր պէտք: Եւ այն պէտք է ստեղծուէր՝ որպէս միջոց, քայլ՝ համագգային բաղձանքների սրբագործման երկար ֆանապարհին:

Այդ տարիներն էր, որ աքաղաղեցին Մեծն Յովհան Ոսկեբերանին, ու այդ պատճառով Բիւզանդիայի մայրաքաղաքում յուզումներ ծաւալուեցին. պատերազմում էին իրարու եւ պարսիկների դէմ:

Խորենացին գրում է, որ պարսից Վռամ արքան հայոց թագաւորին՝ Վռամշապուհին, կարգադրում է՝ գնալ Միջագետք եւ երկու կողմերի վեճերը վճել: Վռամշապուհը ֆարտար թարգմանի-ֆարտադար չունենալու պատճառով դժուարութիւնների է հանդիպում, քանի որ

³«Տեսնելով, որ հայոց թագաւորութեան վերջը հասել է, խոռվութեան մէջ համբերելու նիւթ գտնելով՝ Մեսրոպը...սիրեց մեռակեացի վարքը, ինչպէս ասել է մէկը, թէ ակեթածուած նաւն շտապում է նաւահանգիստը, իսկ ժուժկալով մարդը անապատ է փնտռում. նոյնպէս եւ նա աշխարհային զբաղմունքներից փախչելով եւ դեն գցելով մարմնական պատիւը՝ ընթանում էր Երկնաւորի ետեւից» (Մ. Խորենացի, Հայոց Պատմութիւն, Երեւան-1981, էջ 388-89):

⁴«Այսպէս Մեծն Իսահակը արեամարեց հայրենի Պարթեւական ազնուական ժառանգութիւնը, ընտրեց եկեղեցական անշխարհութիւնը, եւ Սուրբ Մեսրոպը լեց արքունական գործակալութիւնը, առանձնացաւ անապատ» (Գ. Աւետիքեան, Բացատրութիւն Շարականաց, Վենետիկ-1814, էջ 550):

պարսկական գիր էր գործածում: Մաշտոցն արդեն հեռացել էր արժույթից եւ մենակեցութեան տրուել Գողթն գաւառում:

Վերադառնալով Հայաստան՝ Վոսադապուհը տեսնում է, որ Սահակ Պարթեւը եպիսկոպոսական ժողով է գումարել՝ հայերէն գրեր ստեղծելու մտադրութեամբ: Մինչ այդ՝ հայոց արքային Միջագետքում արդեն Յարել ֆահանան առաջարկել էր Դանիէլի մօտի գրերը:

Սահակ Պարթեւը եւ Մեսրոպ Մաշտոցը մտնում են Վոսադապուհ քաղաքի մօտ, խրախուսում եւ ընդգծում են սպասուելիք գիտի անկորնչելի արժէքը՝ ասելով. «Ճեպեա յաղագս մեծ եւ օգտաբեր աշխարհիս Հայոց գիտիս այսորիկ ի ժամանակս քո, որ շատ աւելի առ յապայնս բերէ քեզ շահ, յիշատակ անմոռաց եւ օգուտ երկնաւոր վայելից, քան զիշխանութիւն քաղաւորութեանդ քո, եւ կամ որպէս յառաջ քան զքեզ նախնիքդ որ էին յագգէն Արշակունեաց»:⁵

Դատելով այս մեծ ոգեւորութիւնից եւ երկնային վայելքների յորդորից՝ պէտք է ենթադրել, որ Սահակ Պարթեւը իր տեսիլքին հաւատում եւ ընթացք է տալիս, ուր բացայայտ ակնարկներ կան ոսկէ դարի, գրի եւ նրանց խորհրդաւոր դերի մասին. «Եւ ի վերայ սկուտեղն կար...մագաղաթ հատուածածն չորեքուսի, գրեալ ի սկզբանն կարգս ինչ սակաւ՝ ոսկետեսիլ գրով սփանչեալէս, իբր թէ ձեռամբ գրչի ճարտարի. եւ ի միջոյ կողման մագաղաթի, յետի ոսկեգիր կարգացն, երեւէին այլ կարգք ինչ եղծեալք ջնջագիրք, որոց ոչ ինչ բնաւ երեւէր տեսիլ գրոյն եւ կամ կերպարան: Եւ հուսկ մագաղաթին, հետի ի ջնջագիր կարգացն, դարձեալ տեսանէի այլ եւ կարգ մի եւ կէս կարգի, գրեալ ոսկեգիր գրով առաւել սփանչեալէս, ըստ տեսոյ առ աջին կարգացն գրելոց ի սկզբանն մագաղաթին: Եւ կիսագիր կարգին մինչեւ ցմիջոց գրոյն՝ եւս առաւելագոյն էր ոսկով, եւ այլն կարմրադեղով էր»:⁶

Իսկ տեսիլքի մեկնութեան մէջ ասում է. «Եւ մագաղաթն հատուածածն, որ ցուցաւ քեզ գրեալ ի սկզբանն կարգս ինչ ոսկեղէն գրով՝ զձեռնադրութիւն արանց սրբոց՝ եցոյց քեզ շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ, որ ի գաւակէ երանելոյն Դրիգորի՝ յաջորդեսցեն արժանապէս զաթոռ ֆահանայապետութեան. նոքա են արք ընտիրք, գրեալք ոսկետեսիլ գրով ի դպրութիւն Կենաց»:⁷

⁵ «Մտապի՛ր, որ քո ժամանակում լինի Հայոց աշխարհի համար մեծ ու օգտաբեր այս գիտն, որը ապագայում քեզ պիտի բերի առաւել մեծ շահ, անմոռաց յիշատակ եւ երկնային վայելքների օգուտ, քան քո քաղաւորական իշխանութիւնն է քան քեզանից եղած քո Արշակունեաց տոհմակից նախնիները» (Ղ. Փարպեցի, Հայոց Պատմութիւն, Երեւան-1992, էջ 32-33):

⁶ «Եւ սկուտեղի վրայ կար...քառակուսի կտրուած մի մագաղաթ՝ սկզբից մի քիչ, որպէս ճարտար գրչի ձեռքով գրուած ոսկեգեղով գրով, սփանչելիօրէն շողշողուն, իսկ մագաղաթի միջի ոսկեգեղով գրից հետո երեսում էին մի քանի տող եղծեալ գրեր՝ ջնջուածի պէս, որոնց ոչ ձեւերն էին երեսում ո՛չ գրատեսակը: Եւ միայն մագաղաթի վերջում՝ ջնջնգիր տողերից հետո, դարձեալ տեսնում էի մէկ ու կէս մագաղաթի վերջում՝ ջնջնգիր տողերից հետո, առաւել սփանչելի՝ մագաղաթի առաջին տողերի տող գրուած ոսկեմաշշ տառերով, առաւել սփանչելի՝ մագաղաթի առաջին տողերի տող գրերի նման: Եւ մինչեւ այն կիսատ տողի մէջտեղը դարձեալ ոսկեգոյն էր, նրանից դեմը՝ կարմրադեղով» (նոյն տեղում, էջ 68-69):

⁷ «Եւ մագաղաթը հատուածածն, որ քեզ երեսաց սկզբում մի քանի տող գրուած ոսկեղէն գրով, նշանակում է Սուրբ Հոգւո շնորհած արժանաւոր այն մարդկանց

Ի՞նչ լեզուով էին ոսկե գրերը: Տեսիլի շարադրանքը եւ պատմագիրը լռում են այդ մասին: Բայց դժուար չէ կոսակել, որ դրանք հայերեն էին: Յաւելեմ, որ Ոսկեդարի գրերի ընտիր այրը՝ Մաշտոցը եւս Ս. Գրիգորի տոմարից էր եւ Ս. Սահակ Պարթեւի մահից յետոյ կաթողիկոսական գործերում փոխարինեց մեծ կրօնաւորին եւ վախճանուեց նրանից վեց ամիս անց:

Յիշեմ, որ չնայեա՞ծ Ս. Սահակ Պարթեւը մինչեւ իր մահը ֆանանչուեց եւ ընդունուեց՝ որպէս Հայոց կաթողիկոս, բայց Պարսկաստան կանչուելով գահընկէց էր արուել դեռեւս 428 թուին՝ Հայոց թագաւորի դէմ ապստամբած նախարարներին չմիանալու պատճառով: Նրան յաջորդող երեք հակաթոռ կաթողիկոսներից հիասթափուած նախարարները, երբ 437 թուին բազում թախանձանքներով դիմում են Ս. Սահակ Պարթեւին, նա մերժում է ու ասում. «Երբայք յինէն ի բաց...մի՛ բռնադատէ միսիթարել գիս ի վերայ բեկման ժողովըրդեան իմոյ: Վասնզի գանցս աղէտիս այստրիկ յառաջ քան ձեռնադրելն գիս յեպիսկոպոսութիւ՝ եցոյց ինձ վերին կանխասացութիւն, գիտելութիւն յանուրջս, ըստ օրինակի մարգարեական տեսեանն, որ ցուցաւ Սուրբ նահատակին Գրիգորի, գիտութիւն իրաց առ ի յապալ եղիլոցս»:⁸

Ապա ներկայացնելով պատմութեանը քաջ յայտնի տեսիլքը՝ գահ չվերադառնալը հիմնաւորում է հենց դրանով, ըստ որի՝ իրենով աւարտում է Լուսաւորչի տոմարի ֆախանայապետութիւնը, եւ դարերի լուսնիներից յետոյ միայն (ինչպէս յիշատակուեց) Սուրբ Գրիգորի շառաւղից պիտի նորոգուի հայրապետական աթոռը:

Այս հիմնաւորումը ուշագրաւ երեւոյթ է եւ արժանի է լուրջ ուսումնասիրութեան:

Առանց ջանք թափելու էլ նկատում ենք, որ այս մարգարեութեան հեղինակը ոչ թէ հլու ֆակտագրապաշտ է, այլ դժուարին մաքառումներից չերկնչող առաջնորդ, որ նայում է դարերի միջով եւ անկեղծօրէն մտածեալով է իրենից յետոյ եկողների համար:

Ունենալով խորհրդաւոր բովանդակութիւն՝ տեսիլային գրականութեան եւ պատմագրութեան այս հագուագիւտ մամուլը եւս միւսների պէս մնացել է չլուսաբանուած՝ չնայեա՞ծ իր մէջ թագցնում է անպարագրելի հարստութիւն:

Մեզ չի յաջողուել ուշտել, թէ առաջինը ով է Ոսկեդար անուանել հայոց 5-րդ դարը, բայց, ինչպէս նկատում ենք, դրա պարզ ակնարկը եւս կայ 4-րդ դարի երկրորդ կեսին ենթադրուող այդ տեսիլում:

Նախկինում անդրադարձել ենք Ոսկեդարի եւ դրա կայացման մէջ հայատառ Աստուածաշունչ մատնանի դերին:

ձեռնադրութիւնը, որոնք երանելի Գրիգորի տոմարից արժանապէս պիտի յաջորդեն ֆախանայապետութեան աթոռին: Նրանք ընտիր մարդիկ են՝ Կեանքի Գրքում գրանցուած ոսկեղէն գրով» (նոյն տեղում, էջ 78-79):

⁸ «Հեռացէք ինձանից...Մի՛ ստիպէք, որ ես միսիթարեւմ իմ ժողովրդի կործանման վրայ, որովհետեւ այս աղէտի անցքերը դեռեւս եպիսկոպոսութեան ձեռնադրութիւնից առաջ ինձ ցոյց էր տուել վերին կանխագիտութիւնը, որ մարգարեական տեսիլի օրինակով երեւաց Սուրբ նահատակ Գրիգորին՝ հասկացնելով այն իրողութիւնը, որ ապագայում է լինելու» (նոյն տեղում, էջ 64-65):

Ուզում եմ 2024-ից մեծ շարականների խնդիրը, որը մեզ պակաս կարեւոր չի թուում:

Եթե մի կողմ թողնենք «շարական» բառի արեղեմական եւ այլ ստուգաբանութիւնները (որոնք լոկ բառային են), ապա իմաստային ստուգաբանութեան համար բառականին հետաքրքիր նիւթ կը գտնենք դարձեալ Ս. Պարթեւի կանխասացութեան մէջ. «...կայր Սեղանն ոսկի ի պատուական ականց ընդելուզեալ- Սրբոյ Երրորդութեանն ծանուցանի միասնականութիւնն, որ գվարս եւ զնգնութիւն արդարոցն, որպէս զպատուական ականց զանազանումն առ ինքեան տպաւորեալ զուարեան-ցուցանէ»⁹:

Այս է վկայում մեծ շարականի հատուածը, որը մեծ կարելի է դիտել որպէս իւրատիպ մեկնաբանութիւն.

Թագ պարծանաց Արշակունեաց կազմեալ.

առաքելական վարում տէր Գրիգորիոս.

յօրինեցար բազմագոյն ականքք

հանդիսից մահատակութեան.

վայելուչ պսակ հիւսեալ

Սուրբ Եկեղեցւոյ»¹⁰:

Գտնում ենք, թէ այս մուշներն էլ բառական են, որպէսզի հասկանանք, որ միջին դարերում եկեղեցական մեր մտաւորականները մահատակութեան հանդէսը եւ սրբերի վարքը նկատում էին՝ իբրեւ թանկագին քարերի շարք, որն ընծայաբերում էր Սուրբ Երրորդութեանը՝ Իր եկեղեցու միջնորդութեամբ: Եւ դա հոգեւոր երգերով էր արտահայտւում: Ուստի պէտք էր վաւերացուէր առաւել դիպուկ անուանմամբ՝ «շարական», ուր կենդանի գիրը՝ բանաւոր Պատարագը անարատ ու ճգնական գոհաբերութիւնն է. դրան աշխարհիկ հանդիմանքը չեն խառնում: Անձը՝ եւր սրբօրէն է մեռած՝ ինչպէս մագաղաթ, բայց եւ կենդանի է՝ ոսկէ գրերով լցուած մագաղաթի պէս:

Ընտիր քարերի շարքը հանդիպում ենք Հնգամատեանում, Եսայի գրքում, Յովհաննու Յայտնութեան մէջ, Նարեկացու Ողբամատեանում...

Աստուածաշնչում յատուկ նպատակով մասնաւորում են ընտիր քարերի եւ նրանց շարքերի անուանումները (ըստ որում՝ անփոփոխ հերթականութեամբ). Լանջապանակի՝ ոսկով ընդելուզուած տասներկու քարերը Իսրայէլի տասներկու ցեղերի անուններով էին: Եւ դա զարդարում էր Սուրբ Խորան մտնող քահանայի կուրծքը:

Լայն լուսաբանումը թողնելով յետագային՝ դարձեալ դառնանք առաջին Թարգմանիչներին, որոնց շարականներում յստակ ուրուագծում է նրանց ճգնական սուրբ վարքը:

Ահա Մաշտոցի ապաշխարութեան շարականներից մի մուշ.

Յամենայն ժամ աղաչանք իմ այս են.

⁹ «Կար պատուական քարերով ընդելուզուած ոսկէ Սեղան, որ ցայց է տալիս Սուրբ Երրորդութեան միասնականութիւնը, որը սրբերի վարքն ու ճգնութիւնը, որպէս պատուական քարերի տարբերութիւններ իր վրայ առնելով՝ ուրախացնում է» (նոյն տեղում, էջ 74-75):

¹⁰ «Շարական, Ս. Վարդան հրատ. 1986թ. էջ 266, Կանոն Սրբ. Գրիգոր Լուսաւորչի մուտն ի Վիրապն»: (Շարականների կառոյցը չխախտելու համար ձեռնպահ ենք մնում դրանց թարգմանութիւնից):

Ի մեղաց իմոց սուրբ արա զիս, Տէր:
Յանցանաց իմոց զարիւրի սիրտ իմ,
աղաչեմ զՔեզ, թող ինձ, Տէր:
Արտասուաց իմոց մի՛ լոեր, Տէր,

զի պանդուխտ եմ ես յանցաւոր երկրի:¹¹

Մեղանչած կը լինենք Մաշտոցի դէմ, եթէ կարծենք, թէ նա մման շարական գրելիս՝ ներքուստ վստահ չէր իր գրածի անկեղծութեանը: Պարզ եւ բազմաշերտ տողերում բացում է նրա զգայուն, մեղսագիտակ եւ ազնիւ էութիւնը, որը չի ձգտում տիրանալ անցողիկ երկրին՝ իրեն եւ դիտելով որպէս անցողիկ եւ օտար: Մեծ կատարելութիւն, ուժ եւ շնորհական հաւատ էր պէտք՝ ապրելու, անդուլ գործելու եւ գոհաբերելու այդ ձեւով, որպէսզի դպրոցներում, Նկեղեցում ձեւաւորուէր ազգը եւ ըմբռներ անցեալին դէպի ապագայ ձգտող իր երթի կարեւորութիւնն եւ իմաստը: Դրա համար ստեղծելով գիրը՝ նա ոչ միայն Սուրբ Գիրքը թարգմանեց եւ գրեց շարականներ՝ ուսուցման եւ Առաքելական Նկեղեցու համար: Այլ նաեւ «...սկսեալ երանելոյն Մաշտոցի քառս յաճախագոյնս դիւրապատումս, շնորհագիրս, բազմադիմիս ի լուսաւորութենէ եւ ի հիւրոյ գրոց մարգարեականաց կարգել եւ յօրինել, լի ամենայն քաջակօֆ Աւետարանական հաւատոցն հշմարտութեան»: ¹² Ու դրանով նա, Սահակ Պարթեւի հետ միշտ միաբան, պայքարում էր աղանդների եւ ուսուցման համար ոչ պիտանի սնտոի գրականութեան դէմ եւ արմատախիլ անում դրանք:

«Եւ զայս առնէր զամենայն ժամանակս իւր՝ վասն անձին եւ վասն աշխարհի. քանզի սովոր իսկ են հշմարիտ վարդապետք՝ զանձանց առաքիւնութիւնս կանոն աշակերտացն դնել»: ¹³

Այս ամէնով հասկանալի է դառնում գրի գիտի անգնահատելի դերը: Իսկ թէ դա որքան է կարեւորել դարերի մէջ, երեսում է նաեւ վարդան Արեւելցու հեղինակած շարականներից:

- Որք զարդարեցին տնօրինաբար զիմաստս Անեղին՝
հաստատելով յերկրի զգիր կենդանի՝
հովուել զհօտ Նոր Իսրայէլի՝
երգով քաղցրութեան հնչմամբ զԱստուած օրհնեսցուք:
...Որք զօրութեամբ Հօր իմաստութեան էին Անեղի՝
հաստատեցին զաթոռն Սրբոյն Գրիգորի՝
թարգմանութեամբ նշանագրութեան.
երգով քաղցրութեան հնչմամբ զԱստուած օրհնեսցուք...
...Որ խորհրդեամբ Հշմարիտ Լուսոյ փառաց Անեղին
նկարագրեցաւ մեզ գիր կենդանի
յարգանդ մաքուր մեծին Մեսրոպայ,

¹¹ Նոյն տեղում, էջ 205, Կանոն Երրորդ Կիրակէի Արուեսցից:

¹² «Երանելի Մաշտոցն...սկսեց կարգել եւ յօրինել յաճախագոյնս, դիւրապատումս, շնորհագիրս, բազմադիմի քառեր՝ մարգարեական գրքերի լուսաւորութիւնից եւ հիւրից՝ Աւետարանական հշմարիտ հաւատի ամէն քաջակներով լիքը» (Վորիւն, Վարք Մաշտոցի, Երեսան-1941, էջ 78-79):

¹³ «Եւ այս անում էր իր ամբողջ կեանքում՝ իր անձի եւ աշխարհի համար: Որովհետեւ հշմարիտ ուսուցիչներն իսկապէս սովոր են իրենց առաքիւնութիւնները աշակերտների համար օրինակ դարձնելու» (նոյն տեղում, էջ 82-83):

անմատոյց Լուսայն երկրպագեսցուի:

Նմանալ Մովսէսի, տէր վարդապետ,

բերելով զգիր օրինաց ի Հայաստան աշխարհս.

որով լուսաւորեցան ազգ որդւոց Յակոբայ:

Արդ, աղաչեմք զգոյին հեգութիւնդ. տէր վարդապետ,

բարեխօսեա առ Հայր ի յերկինս՝

վասն քո սոնողացս.

բանգի քե լուսաւորեցան

մանկունք Սուրբ Եկեղեցւոյ»:¹⁴

Մաշտոցը համեմատում է Մովսէս մարգարէի հետ, որը հրեական տասներկու ցեղերի առաջնորդն էր եւ որին վիճակուել էր՝ 430-ամեայ եգիպտական գերութիւնից ազատելու իր ժողովրդին եւ 40 տարի առաջնորդելու Սինայի անապատով՝ դէպի Աւետեաց երկիր: Դրա համար Սինա լեռան վրայ ստացաւ տասը պատուիրանները՝ Աստուծոյ ձեռամբ գրուած. եւ քարէ տախտակների վրայ բերեց իր ժողովրդին:

Ռամզես երրորդ փառաւորի ժամանակ (1180-1148թ.Վ.Ք) հրեաների կրած այդ փորձութիւնները ռամբ դիտում են՝ որպէս Իսրայէլի ժողովրդի ծննդեան պայման:

Նման զուգահեռ է անցկացւում Մաշտոցի եւ Մովսէսի միջեւ. մէկն առաջնորդեց Հին Իսրայէլին, միւսը՝ Նոր Իսրայէլին՝ Հայ ժողովրդին:

Շարականագիրը չի վարանում՝ Սուրբ Մեսրոպին համեմատելու անգամ Տիրամօր հետ, իսկ հայոց գիրը՝ Բանն Աստուծոյ հետ: Այդ հատուածը Գաբրիէլ Աւետիքեանը վերլուծում է այսպէս. «Անդ ի վեց տան («Որ խորհրդեամբ») վայելուչ նմանութիւն դնի. իբր ասել...նկարագրեցաւ կամ կերպաւորեցաւ գիր կենդանի՝ ի մահուր արգանդի մեծին Մեսրոպայ...որպէս եւ ի մահուր արգանդի Կուսին կերպացաւ Բանն Աստուած մարմնովն՝ իբրեւ Գիր կենդանի. գի որպէս գիր փակէ յինքեան եւ երեւցուցանէ զձայնն եւ զիմաստ բանին, այնպէս մարմինն Տէրունական յինքն կրէր զՀոգին Բանական եւ զԱստուածութիւնն Անմարմին»:¹⁵

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Ս. Սահակ Պարթեւի եւ նրանց հետեւորդների ժառանգութիւնից նկատում ենք, որ նրանք ջանք են արել, մասնաւորապէս շարականներով, այն աստիճանի սրբագործել հայոց գիրն եւ նրա ասելիքը, որ մերձեցայ, հպուի Աստուծոյ խօսքին, ներդաշնակի սուրբգրային բարոյականութեանը, որպէսզի բազմաբնոյթ մարտահրաւերներում անկումներից ոտքի կանգնեցնի՝ մարգարէի կանխասացութեամբ, ցրուած սահմաններ ժառանգած ազգին, դեռ ասելին՝ դուրս բերի նրան յաղթանակած ու վեհացած: Դժուար չէ կոնաւել նաեւ, որ Սրբոց Թարգմանչաց համար ոգեշնչման աղբիւր է եղել թէ՛ այն համոզուածութիւնը, որ Երկնային Զեոքն է գրել հայ

¹⁴ Շարական, էջ 692-697, Կանոն Սուրբ Թարգմանչաց:

¹⁵ «Շարականի վեցերորդ տան մէջ («Որ խորհրդով...») վայելուչ նմանութիւն է դնում, ասում է, որ իբր նկարագրուեց կերպարանուեց մարմնով Բանն Աստուած՝ իբրեւ Կենդանի Գիր. բանգի ինչպէս գիրն իր մէջ պարփակում եւ ցուցանում է նաեւ ձայնն ու խօսքի իմաստները, այնպէս Տէրունական մարմինն իր մէջ կրում էր Բանական Հոգին եւ Անմարմին Աստուածութիւնը» (Գ. Աւետիքեան, նոյն տեղում, էջ 550):

այրուքներ, քե՛ւ Մաշտոցի մարմինն ուղեկցող Խաչալոյսը: Դրանց մասին խնամքով ու երկիւղածութեամբ տեղեկացնում են Մաշտոցի ժամանակակիցները եւ ուղեւոր ընդունում՝ հագուագիւտ միակամ երկու խոշոր ուսուցիչների աշխարհայեացքը, վարքը եւ յայտնութեանական վկայութիւնները:

Ամբողջացնենք մեր ասելիքը այդ ոգեշնչումը բացող կանոնական շարականներով, որոնք յագեցուած են տեսիլային գրականութեան պատկերներով, կանխասացութիւններով եւ միաժամանակ զարմանալիօրէն պարզ են ու խորհրդապաշտ:

Հրաշափառ Աստուած եւ միշտ բարեխնամող.

որ յառաջ գիտութեամբ գիրկութիւն

Հայաստանեայց սկզբնաւորեալ,

ի Պարթեական մեղապարտ ազգէն

Լուսաւորիչ մեզ շնորհեցեր.

վասն որոյ բարեխօսութեամբ սորա,

Փրկիչ, կեցո զմեզ այժմ

Եւ ի Բո յահաւոր գալստեանն:¹⁶

Որ յարմատոց հարցն սրբոց

մեզ գաւազան բղխեցեր

գիսահակ Սուրբ հայրապետ՝

հովուել գիտ Բո, Բրիստոս:

Որ գիսաւարն անգիտութեան

Հայաստանեայցս լուծեր.

գիմաստութեան ծագեալ զոյս

սովաւ որդւոց Թորգոմայ.

որ գեանդերնեալ խորհուրդ Բո, Տէր,

տեսլեամբ Սրբոյն ծանուցեր.

յիշատակի սորա ընկալ

գոսնողացս աղաչանս:¹⁷

«Խոր է խորհուրդն ու վսեմ»:- Միայն այս բնորոշմամբ կարող ենք ասարտել մեր ասելիքը՝ բնական լայն ուսումնասիրութիւնը բողոքով ապագային:

ՍԱՍՈՒՆԻԿ ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ

¹⁶ Շարական, Կանոն Սրբ. Գրիգոր Լուսաւորչին Եւանդոյն ի Վիրապէն, էջ 558:

¹⁷ Շարական Սրբոյն Խաահակայ Պարթեւի հայրապետին, էջ 572: